

Іван Ярмошик
доктор історичних наук,
доцент, завідувач
кафедри спеціальних історичних
наук та правознавства
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

Становлення органів охорони правопорядку у Волинській губернії в період Гетьманату (травень – грудень 1918 р.)

Козацькі традиції, закладені українським народом в часи середньовіччя, знайшли своє продовження і в інші періоди вітчизняної історії, зокрема у ХХ столітті під час визвольних змагань 1917 – 1920 років.

Період Гетьманату, хоч і короткий хронологічно, був динамічним та насиченим численними важливими подіями. Як і будь-яка влада, Українська держава П.Скоропадського не могла обійтись без органів охорони правопорядку. Саме це питання іще малодосліджене в українській історіографії. В радянській історичній науці Гетьманат П.Скоропадського висвітлювався як реакційний режим, діяльність Державної варти не висвітлювалась зовсім. В історії міліції України існування Державної варти всіляко замовчувалося.

Лише зі здобуттям Україною незалежності почалося вивчення даної теми. Відомості про Державну варту з'явилися в курсі історії під редакцією В.Смоля та В.Степанкова „Історія України: нове бачення”. Більше свідчень можна знайти в праці Д.Дорошенка „Історія України 1917 – 1923 рр. II том. Українська Гетьманська Держава 1918 року” [1]. Д. Дорошенко був безпосереднім учасником чи свідком діяльності Павла Скоропадського, тому його судження носять суб'єктивний характер. Окремі аспекти діяльності Державної варти (зокрема діяльність освідомчих відділів) висвітлені в статті В.Сідака „Спеціальні служби Української держави гетьмана П.Скоропадського” [2]. Увагу на необхідність вивчення історії Державної варти звернули О.Реєнт та О.Рубльов в праці „Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр.” [3]. Кілька документів про Державну варту вміщено у виданні „Історія української міліції у документах і матеріалах”

В загальному згадана література щодо питань діяльності Державної варти має неповний, епізодичний характер. В Державному архіві Житомирської області органам охорони правопорядку присвячено окремий фонд – Р.-1585, який містить матеріали не лише періоду Гетьманату, але й протягом 1917 – 1919 років. Ці документи дозволяють вивчити певні аспекти формування та діяльності правоохоронних органів

Української Держави. Актуальність такого дослідження з огляду на процеси сучасної розбудови української держави видається безсумнівним.

Волинська губернія сформувалась наприкінці XVIII століття, після поділів Польщі та входження Правобережної України до складу Російської імперії, займала значну територію, поділялась на 12 повітів. За сучасним адміністративним поділом України до її складу входили Волинська, Рівненська, частини Тернопільської, Хмельницької, Житомирської областей.

З початком революції у 1917 році замість органів поліції почала формуватись народна міліція. Вперше цю назву зустрічаємо в документах першого військового з'їзду, в постанові „Про українську народну міліцію” [4]. В цей час вже існувала міліція, створена Тимчасовим урядом замість царської поліції, яка фактично підпорядковувалась Центральній Раді. Однак вона не могла належним чином забезпечити порядок на місцях. Невдачі на фронтах, революційні виступи спричинили хвилю дезертирства, мародерства, ріст злочинності та інші негативні явища, з якими міліція справитись була не в змозі. Тому в містах з ініціативи населення почали формуватись свої загони з числа офіцерів, солдатів, студентів. Найбільш чисельною із створених організацій стало „Вільне козацтво”. У жовтні 1917 року в Україні було 65 його формувань, в тому числі і 1 товариство у Волинській губернії, яке нараховувало 35 членів [5]. Але ці формування не були належним чином озброєні, мало чисельні і суттєвої допомоги у наведенні правопорядку надати не могли.

На початку 1918 року міліція переживала важкі часи. Досить часто замість підтримання правопорядку, міліціонери самі були його порушниками. Так в наказі Волинського Губернського інспектора міліції від 1 березня 1918 року йдеться про численні порушення законності патрулями міліції, які „позволяють себе самочинно останавливать и обыскивать прохожих, отбирая не только оружие, но и другие предметы, ничего общего не имеющие с оружием” [6]. Інспектор відмічав такі негативні прояви в поведінці міліціонерів як п'янство, безвідповідальність, відсутність на чергуванні, безпідставні арешти громадян та інші [7]. Пропонувалось навіть запровадити штрафування міліціонерів за такі порушення (розмір штрафу 25 руб. при добовій зарплаті міліціонера 5 руб.) [8]. Очевидно, це не допомогло, тому що в квітні поведінка міліціонерів не стала кращою. Подібні фактори не сприяли утвердженню позитивного іміджу Народної міліції та ефективному виконанню нею покладених обов'язків.

Гетьманська влада з початку своєї діяльності зіткнулась з численними труднощами. П. Скоропадський в першу чергу намагався відновити в країні порядок, подолати кризові явища в господарстві. На хвилі революційних потрясінь активізувались злочинні елементи, більшовицьке підпілля, вояки різних армій та військових формувань. Народна міліція УНР не змогла стабілізувати становище в Україні. Логічним і необхідним було створення своїх органів охорони правопорядку, які дістали назву

Державна варта – „напіввійськова система озброєних органів нагляду і примусу, яка виконувала функції і поліції і жандармерії колишньої російської імперії по охороні існуючого на Україні ладу, громадського спокою і порядку, політичному розшуку, оперативному придушенню заворушень і заколотів, ліквідації або нейтралізації політичних противників режиму” [9].

18 травня 1918 року Гетьман затвердив Постанову Ради Міністрів „Про зміну існуючих законів про міліцію і утворення державної варти”. Відповідно до неї міська і повітова міліція надалі іменувались Державною вартою, інспектори міліції перейменовувались на інспекторів Державної варти, міліціонери ставали державними вартовими. До функцій державної варти відносили боротьбу з кримінальною злочинністю, виконання контррозвідувальних завдань, протидію замахам на державний лад, розшук, каральні операції, цензуру.

Відповідно до функцій запроваджувалась організаційна структура центральних та місцевих органів Державної варти. У структурі міністерства внутрішніх справ був утворений Департамент Державної варти, який мав відповідні відділи. На місцях Державна варта підпорядковувалась безпосередньо губернському старості, а керівництво здійснював інспектор державної варти в губернії, в повітах – відповідно повітовому старості та повітовому інспектору. Варта в повіті поділялась на сільську (кінну) і міську (пішу), територія їй підконтрольна складалась з повітового району, який охоплював усі волості з селами та містами, населення яких перевищувало 30 тисяч чоловік та міські райони варти які складали міста з населенням більше 30 тисяч чоловік.

Формування особового складу державної варти у Волинській губернії відбувалось на основі кадрів народної міліції та з залученням нових працівників з числа солдатів, офіцерів, місцевих жителів протягом всього періоду Гетьманату. Протягом травня – червня були призначені інспектори Державної варти всіх повітів. Далеко не завжди вдавалось досягнути повного укомплектування штатів. Так у червні в м.Рівне було 74 повітових озброєних вартових та 61 міський і в кінному резерві 63, хоч повинно бути 120. В середині липня у Володимир-Волинському повіті на службі нараховувалось лише 20 вартових, кінна сотня перебувала на етапі формування [10].

Важливою проблемою в процесі формування варти став підбір якісного особового складу. Серед вартових часто траплялись службовці, моральні якості яких не відповідали належним вимогам. Губернський староста Д.Андро неодноразово наголошував на необхідності залучати до служби в рядах Державної варти високоморальних осіб, а всіх хто їм не відповідає звільняти [11]. Спеціальним розпорядженням до повітових начальників управ Державної Варти, Д.Андро звертав увагу, що часто міліцейські чини при виконанні обов’язків бувають в нетверезому стані і наказував в таких випадках вживати найсуворіших заходів, аж до передачі справи в суд [12].

Важливим підрозділом Державної варти стали кінні сотні – військові частини для втихомирення безпорядків в містах та селах губернії. Губернська влада турбувалась про забезпечення цих формувань фуражем обмундируванням, кіньми. При цьому вказувалось на недопустимість самочинної реквізиції вартовими продуктів у населення [13].

Крім органів Державної Варти для охорони маєтків поміщикам дозволялось на власні кошти утворювати особливі загони в кількості не менше 30 осіб. Командири цих формувань призначались губернським старостою, а гроші на їх утримання з розрахунку оплати службовців Державної Варти поміщики повинні були вносити на рахунок повітових старост на термін не менше 4-х місяців наперед [14].

Державна варта виконувала різні доручення губернського старости. Одним з них стало забезпечення діяльності комісій по перевірці діяльності міських управ, яка проводилась за наказом Гетьманського уряду. Міські управління були обрані ще в період Тимчасового уряду на основі указу від 21 травня 1917 року. І як показала перевірка, в їх роботі управ було багато недоліків.

Розпорядженням Губернського старости на місцях були утворені повітові ревізійні комісії. Їм надавалось право перевіряти роботу всіх посадових осіб які працювали в органах місцевого самоврядування. Очевидно, це було справою нелегкою, оскільки міські управи давно вже не відчували контролю за своєю діяльністю і досить часто вимоги ревізорів сприймали як особисту образу, через що без належної підтримки їх робота була б неможливою.

Яскравим прикладом цього може служити реакція міської управи Луцька. Губернська ревізійна комісія оцінила стан справ в місті як повну бездіяльність міської управи і прийняла рішення усунути її від керівництва в повному складі [15]. З таким рішенням Луцька управа не погодилась і 31 серпня зібралась на термінове засідання. Ситуація в місті склалась дуже напружена і губернський староста звертався до начальника Луцької Державної Варти з розпорядженням встановити ретельне спостереження за ходом засідання Думи та забезпечити присутність там необхідної кількості досвідчених агентів [16].

Засідання Луцької міської думи було проведено 31 серпня. Воно розпочалося о 7 годині вечора і завершилось о 10 вечора. Як повідомляв начальник місцевої Державної Варти, виступи членів думи зводились до вихваляння своєї діяльності. Міські урядовці вирішили прийняти всі заходи, щоб зберегти попередній склад управи [17]. Аргументували це тим, що управу згідно Закону можна усунути лише за зловживання, а таких вони в своїй діяльності не вбачали. Більшістю голосів було прийнято резолюцію опротестувати перед Міністерством Внутрішніх Справ та Волинським губернським старостою це рішення та просити відмінити його [18]. Однак МВС підтвердило правильність дій губернської ревізійної комісії. Рішення про усунення міської управи залишилось в силі і було остаточно реалізовано на початку вересня. Завдяки твердій позиції

губернської влади та чітким діям Державної варти спокій в місті було відновлено.

Внаслідок своєї мало чисельності загони Державної варти не завжди самостійно могли справитись з заворушеннями на селах. І для цього використовували допомогу німецьких військ: „В городе Овруче и уезде расположены германские войска, которые оказывают содействие чинам милиции по водворению порядка”[19]. Як відомо, з встановленням влади Гетьмана почався масовий рух поміщиків за відшкодування завданих їм збитків. Це вилилось у військові каральні експедиції проти селянства. Однак далеко не завжди організатором цих походів була Державна варта, поміщики в першу чергу звертались до окупаційних військ та використовували власні військові формування – гайдамаків [20].

Проблема каральних експедицій не так а вже й однозначна. Відомо, що весною 1918 року частими були цілеспрямовані знищення посівів селянами у великих поміщицьких господарствах, тому що селяни не були зацікавлені в зростанні виробництва зерна, оскільки це призвело б до падіння цін на ринках [21]. Тому губернська влада постійно давала розпорядження Державній варті боротись із умисними знищеннями посівів, самовільною вирубкою лісів, охороною плантацій цукрових буряків. Слід відмітити, що ці зусилля досягли мети. У Волинській губернії був проведений комплекс робіт по збиранню врожаю влітку 1918 року та посіяно озимину.

Період травень – грудень 1918 року був важким та суперечливим в історії України і Волині зокрема. Проходили непрості процеси становлення української державності. На прикладі Волинської губернії ми переконуємось в їх складності і можемо констатувати, що в губернії сформувались дієздатні та віддані Гетьману і справі державного становлення структури місцевого самоврядування, важливою ланкою яких були органи охорони правопорядку.

Перед ними стояли важливі завдання в першу чергу господарського характеру, які були направлені на забезпечення основних потреб населення регіону. Тут вперше за часи революції було наведено порядок на селі, забезпечено спокій в містах. Почалися практичні кроки по втіленню ідей охорони правопорядку в життя. Говорячи про роль німецьких військ в цьому плані можна навести уривок з донесення Волинського старости до МВС 15 листопада 1918 року, де підкреслюється моральний занепад німецьких військ, а „в остальном в губернии спокойно” [22]. Ця сторінка в історії Українського державотворення потребує дальших досліджень.

Джерела та література:

1. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. Т.ІІ Українська Гетьманська Держава 1918 року. – К.: Темпора, 2002.
2. Сідак В. Спеціальні служби Української держави гетьмана П.Скоропадського// Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія Історія, економіка, філософія.. – К.: КДЛУ,

2000. – Вип. 4. (Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, № 1) – С.214 – 240
3. Реєнт О.Рубльов О. Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. – К., 1999.
 4. Михайленко П. Кондратьєв Я. Історія міліції України у документах і матеріалах. – Т.1. – К., 1995. – С. 7.
 5. Там само. – С.9.
 6. Державний архів Житомирської області. Ф.-Р.1644. Оп.1. Спр.6. Арк..22б.
 7. Там само. Арк. 11, 16, 17, 20.
 8. Там само. Арк.22.
 9. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 280.
 - 10.ДАЖО. Ф.-Р.1644. Оп.1. Спр. 9. Арк..15,20.
 - 11.Там само. Спр. 13. Арк. 8.
 12. Там само. Спр.4. Арк. 34.
 - 13.Там само. Спр.13. Арк. 9.
 - 14.Там само. Спр.13. Арк. 9 зв.
 - 15.Там само. Спр. 12. Арк..3.
 - 16.Там само. Арк.. 29.
 - 17.Там само. Арк. 41
 - 18.Там само. Арк..68
 19. Там само. Ф.-Р. 1644. Оп.1.Спр.9. Арк. 16.
 20. Історія України: нове бачення. В 2-х т. Т.2. – К., 1995. – С. 61.
 21. ДАЖО. Ф.-Р.1644. Оп.1.Спр.2. Арк.37.
 22. Гражданская война на Украине. 1918-1920 рр. В 3-хт. Т.1. Кн..1. – К., 1967. – С. 430.